

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94:[930.2:737](477.44)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-50-68-78>

Discoveries of coins from greek city-states, Macedonia, the Roman empire and artefacts in the Bars region

Oleksii A. Bakalets

Hrushevsky Bar Humanitarian and Pedagogical College

PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

email: bakalec_alex@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6503416X>

Abstract.

The purpose of this study is to analyze in detail and introduce into academic circulation certain findings and coin hoards from the Greek city-states of Olbia, Pantikapaion, and Phanagoria; Macedonian coins; Geto-Dacian imitations of silver coins of Philip II (4th century BCE); and Roman coins from the 1st–4th centuries discovered in Chernyakhiv culture settlements in the Bars region of Vinnytsia Oblast. The author explores the pathways through which these coins reached the Boh and Dniester regions, examines trade and monetary relations between the local population and the inhabitants of the Northern Black Sea region, Crimea, the Lower Danube, and the eastern borders of the Roman Empire during the 4th century to the 4th century. The research methodology is based on scientific principles of objectivity, reliability, historicism, systematic analysis, and synthesis. **Scientific novelty.** This study provides the first comprehensive analysis of a new collection of Greek, Macedonian, Dacian, and Roman coins dated from the 4th century to the 4th century discovered in the Bars region. **Conclusions.** The qualitative and quantitative analysis of coin hoards and isolated finds from the Bars region over the past decade suggests their significance as historical evidence of trade and monetary relations between the local pre-Slavic and early Slavic populations and the inhabitants of Scythia, Dacia, Macedonia, and the eastern provinces of the Roman Empire. Finds of copper coins from Greek city-states such as Pantikapaion, Phanagoria, Istros, and Olbia in a Scythian settlement near the village of Yaltushkiv in the Zhmerinsky (formerly Barsky) District, along with tools, ornaments, weapons, horse harnesses, and a bronze belt, demonstrate longstanding economic connections between local Scythian farmers, nomadic Scythians, and Greek city-states. These findings also highlight potential water and overland routes for the dissemination of Greek coins into forest-steppe Scythia. A 2024 discovery of a hoard of silver Geto-Dacian imitations of Philip II of Macedon tetradrachms (359–336) near Bar station provides new evidence about the economic interactions or conflicts between the local population and their southern Dacian neighbors. Monetary and archaeological materials from 57 sites in the Bars region, including Bar and 30 surrounding villages, confirm the dense settlement of this area by Slavic and Gothic tribes of the Chernyakhiv and Wielbark cultures (3rd–early 5th century). These findings also demonstrate stable trade and monetary relations between the local population and the eastern and southern provinces of the Roman Empire.

Keywords: Scythian farmers, Greek city-states, Macedonia, Dacia, Roman Empire, Chernyakhiv culture, aureus, denarius, as, tetradrachm, chalkous, dolphin-shaped.

Знахідки монет грецьких міст-держав, Македонії, Римської імперії і пластики на території Барського краю

Олексій Бакалець

КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

email: bakalec_alex@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6503416X>

Анотація.

Мета наукової розвідки полягає у детальному аналізі та введенні до наукового обігу окремих знахідок та скарбів монет грецьких міст-держав Ольвії, Пантікапею, Фанагорії, Македонії, гето-дакійських підробок срібних монет Філіпа II IV ст. до н.е., кіммерійських, кельтських, скіфських артефактів, а також знахідок монет Римської імперії I–IV ст. н.е. на поселеннях черняхівської культури на території Барського краю Вінницької області. Автор викладає своє бачення шляхів проникнення на територію Побужжя та Подністрів'я

досліджуваних монет, відслідковує торгово-грошові відносини між місцевим населенням краю та народами, які проживали в Північному Причорномор'ї, Криму, Придунав'ї, на східному порубіжжі Римської імперії у IV ст. до н.е. – IV ст. н.е. **Методологія дослідження** базується на наукових принципах: об'єктивності, достовірності, історизму, системності, аналізу та синтезу. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше комплексно проаналізовано новий масив нових знахідок пластики і монетних грецьких, македонських, дакійських, кельтських та римських знахідок IV ст. до н.е. – IV ст. н.е. на території Барського краю. **Висновки.** Проаналізувавши якісний та кількісний склад монетно-речових скарбів та окремих знахідок грецьких, македонських, дакійських, кельтських та римських монет IV ст. до н.е. – IV ст. н.е., виявлених в останнє десятиріччя на теренах Барської землі Поділля, можна зробити висновок, що вони є важливими історичними свідками торгово-грошових відносин місцевого дослов'янського та ранньослов'янського населення краю із жителями Скіфії, Дакії, Македонії, східних провінцій Римської імперії. Розвідка довела, що наявність мідних монет грецьких міст-держав: Пантікапею, Фанагорії, Істрії, Ольвії у поселенні скіфів-орачів поблизу селища Ялтушків Жмеринського (колишнього Барського) району, а також знярядь праці, прикрас, озброєння, кінської зброї, бронзового пояса, свідчать про тривалі економічні зв'язки місцевих скіфів-орачів з скіфами–кочівниками та грецькими містами-полісами, про можливі водні та сухопутні шляхи проникнення грецької монети на територію лісостепової Скіфії. Нова знахідка у 2024 р. комплексу срібних монет гето-дакійської імітації тетрадрахм Філіпа II Македонського (359-336 рр. до н.е.) у лісі, поблизу ст. Бар, дає нам нові свідчення про економічні зв'язки чи боротьбу місцевого населення із південними сусідами – даками. Присутній у 57 монетно-речових знахідках Барського краю монетний та археологічний матеріал, виявлений поблизу м. Бар та 30 навколишніх сіл, яскраво підтверджує велику густоту заселення досліджуваної території слов'янськими та готськими племенами черняхівської та вельбарської культур (III – початку V ст. н.е.), доводить про стійкі торгово-грошові зв'язки місцевого населення із східними та південними провінціями Римської імперії.

Ключові слова: скіфи-орачі, грецькі міста-держави, Македонія, Дакія, Римська імперія, кельти, черняхівська культура, ауреус, денарій, ас, тетрадрахма, халк, дельфінчик.

Постановка проблеми. Гроші та грошовий обіг грецьких, македонських, дакійських, кельтських та римських монет IV ст. до н.е. – IV ст. н.е., на теренах Поділля, і зокрема, Барського краю є складною темою, яка вимагає від дослідника великих зусиль, спеціальних знань і навиків у вивченні нумізматичного та археологічного матеріалів. Виявлення, ідентифікація та детальне вивчення монетно-речових скарбів чи окремих знахідок монет іноземного походження з чітким встановленням часу і місця знахідки допоможе краще зрозуміти особливості монетної лічби та грошового обігу в нашому краї у скіфо-сарматський та римський періоди.

На цих землях у IX–VII ст. до н.е. бували кіммерійці, у VI–IV ст. до н.е. жили скіфи-орачі, деякий час перебували кельтські племена, проживали дослов'янські племена зарубинецької культури (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) та поліетнічної слов'янсько-готської спільноти (III – початку V ст. н.е.), тісно пов'язаної з використанням золотих, срібних, бронзових та мідних монет Римської імперії I – IV ст. н.е. як засобу платежу та у якості нашійних прикрас – дукачів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У науковій літературі ця проблема окремо не досліджувалася, а розглядалася побіжно в ході проведення археологічних розкопок чи в процесі оглядових розвідок місць проживання місцевих та кочових племен. Подільським краєзнавцем з Кам'янця-Подільського Ю. Сіцінським в кінці XIX ст. в урочищі «Золотий ключ» поблизу с. Митики була виявлена і зафіксована в «Археологічній карті Подільської губернії» (1901 р.) мідна римська монета імператора Септимія Севера (196–211). Під керівництвом П. Хавлюка і В. Восколупа у 1997–1999 рр. поблизу сіл Гармаки та Гайове Барського району Вінницької області проводилися археологічні розкопки поселень вельбарської культури III – IV ст. н.е., але на жаль жодної римської монети там не було виявлено. У різних наукових виданнях трапляється інформація про знахідки монет грецьких міст-держав, монет Македонії Філіпа II та Олександра Македонського, їх підробок кельтами, даками, римських монет на території історичного Поділля та Південно-Східної Волині. Нами для ідентифікації знахідок використана стаття Охріменка Г., Свенцицького В., Скляренко Н., Локайчук С. «Кельтські монети на Волині та Поділлі» (1999 р.).

Відтак виявлення нових монетних знахідок та пластики на території Барського краю в останнє десятиріччя з допомогою детекторів відкриває нові можливості у їх науковому вивченні.

Мета статті полягає у тому, щоб ввести до наукового обігу нові нумізматичні та археологічні матеріали античної доби, знайдені останніми роками на території Барської землі Поділля та розкрити зв'язки місцевого населення з кіммерійцями, кельтами, грецькими містами-

.....
державами Криму та Північного Причорномор'я, з македонцями, даками та сусідніми римськими провінціями.

Виклад основного матеріалу. На території історичного Поділля з давніх часів проживали різні племена та народи, які залишили свій матеріальний, духовний та ментальний вплив на розвиток сучасної української нації і, подолян зокрема. У фондах та експозиціях Барського історичного музею сьогодні розміщено понад 9600 артефактів минулого Барської землі Поділля. Багато археологічних та нумізматичних предметів перебувають у фондах Інституту археології НАН України, Вінницького державного обласного краєзнавчого музею, в музеї археології Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, у чисельних приватних колекціях.

У найдавніший період на території Барського краю проживали люди доби мезоліту – на стоянці у с. Чемериси Барські, поблизу р. Рів у 2023 р. місцевий житель Л. Ординський виявив понад 80 кремінних знарядь праці: вістря списа, стріл, ножі, рубила, скребки різних розмірів, проколки, зернотерку. Усі вони поповнили експозицію Барського історичного музею.

Археологами та місцевими краєзнавцями в краї зафіксовано близько 80 поселень давніх людей – 1 курган та 6 поселень доби Буго-Дністровського неоліту (VI – V тис. р. до н. е.) (с. Кошаринці, Кузьминці, Міжлісся, Мальчівці, Верешки, Мартинівка), 13 – трипільських поселень доби енеоліту (IV – III тис. до н. е.) (с. Ялтушків I, II, III, Бригідівка, Маньківці, Комарівці, Ходаки, Войнашівка, Пилипи, Польове, Гайове, Колосіївка, Кошаринці); 6 – доби бронзи (II – I тис. до н. е.) (с. Васютинці, Сименки, Сеферівка, Барські Чемериси, Верешки, м. Бар), 1 місце виявлення декількох бронзових предметів кіммерійців (с. Маньківці), 6 поселень і 6 курганів доскіфського (VIII – VII ст. до н. е.) та скіфського періоду (VII–III ст. до н. е.) (с. Комарівці, Колосіївка, Гайове, Українське, Іванівці, Ялтушків), 57 знахідок доби черняхівської культури III – IV ст. н. е. поблизу м. Бар та 30 сіл Барського району (Бакалець, 2023, 175).

На рубежі II – I тисячоліття до н. е. на території України з'явилися місцеві жителі лісостепу – племена чорноліської культури та кочові племена із Сходу – кіммерійці, які навчилися плавити залізну руду, виготовляти з неї міцні знаряддя праці і зброю, хоча і далі користувалися виробами із бронзи. Кіммерійці (любители кумису) – іраномовні тюрські кочові племена, які проживали в межиріччі Дону і Дністра. За суспільною організацією кіммерійці були на етапі становлення міжплемінного союзу на чолі з вождями-зверхниками. Вони займалися кочовим скотарством, землеробством, воєнними походами на Близький Схід. Їх військо складалося із рухливих загонів вершників, озброєних залізними і сталевими мечами, булавами, молотами, списами, стрілами і луками.

Важливими свідченнями про перебування на Барській землі кіммерійців є виявлені у 2023 і 2024 рр. 3 артефакти: 2 бронзові кінські вудила та накладка від кріплення пояса для сагайдака кіммерійського воїна. Перша знахідка – вудило було виявлене у лісі в 2023 р. поблизу с. Ульянівки Жмеринського (колишнього Барського) району Вінницької області. Вага вудила складає 60 г, довжина 148 мм. Стан збереження добрий (Рис.1).

Рис.1. Бронзове кіммерійське кінське вудило IX-VII ст. до н.е. С. Ульянівка Жмеринського (колишнього Барського) району, 2023 р. (Фото Л. Біліченка)

В листопаді 2024 р. в лісі, поміж селами Маньківці та Ульянівка Жмеринського (колишнього Барського) на глибині 20 см виявлено кріплення для кіммерійського сагайдака, у якому зберігали стріли та кінську вуздечку. Вага кріплення складає 5, 2 г, довжина – 30 мм, висота дужки для кріплення пояса становить 10 мм (Рис. 2).

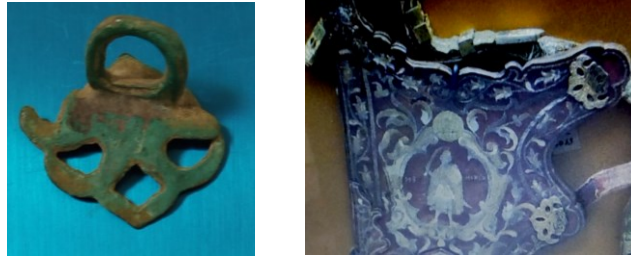

Рис. 2. Бронзове кріплення для кіммерійського сагайдака IX–VII ст. до н.е.
С. Маньківці, ліс «Клин», 2024 р. (Фото С. Кондратюка)

Поряд із кріпленням виявлено бронзову вуздечку кіммерійського типу для управління конем. Вага вуздечки складає 69, 4 г, довжина – 155 мм. На одному із кінців знахідки наявна тріщина.

Рис. 3. Бронзова вуздечка для коня кіммерійського воїна IX–VII ст. до н.е.
С. Маньківці, ліс «Клин», 2024 р. (Фото С. Кондратюка).

Основними областями поселення кельтів у I тис. до н. е. – на початку н.е. були Північна Італія, Галлія, Іспанія, Британія та Ірландія. В кельтів у цей період панував родовий лад на стадії його розкладу. Вони з часом розселилися і на південний схід Європи. Кельти вели напівкочовий спосіб життя в районах Рейну і Дунаю, подорожуючи на південь і північний схід, в тому числі до сучасних українських земель (Бессарабії, Поділля, Буковини, Закарпаття). З середини IV ст. до н.е. кельти завоювали землі Чехії, частину Угорщини, Австрії, Моравії, Семиграддя. Пізніше у III ст. до н.е. вони продовжили експансію на Балканський півострів, захопили частину Греції і Фракії, де утворили державу із столицею Тиліс (Охріменко, Свенцицький, Склярєнко, Локайчук, 1999, 233).

На території Барського краю вони теж залишили свої сліди. Різноманітні вироби з бронзи: сокири-кельти, тесло, налобок для коня, вістря стріл, ґудзики, шпора, шийна прикраса у вигляді голови тварини, які належать кельтам періоду IV – II ст. до н.е., були виявлені у 2022 – 2024 рр. поблизу сіл Верешки, Ульянівка Кошаринці. Ці населені пункти знаходяться на відстані кількох кілометрів один від одного, що, на нашу думку, свідчать про локальний характер цих знахідок і тимчасове перебування кельтських племен на цій території (Рис. 4).

Рис. 4. Кельтські бронзові вироби. с. Верешки Жмеринського (колишнього Барського) району, 2022-2023 рр. (фото С. Кондратюка).

Поряд із місцем знахідки в лісі двох бронзових кельтів–сокир та бронзової прикраси налобника для коня поблизу с. Верешки біля р. Немії – притоки р. Дністра у листопаді 2024 р., виявлено бронзовий чотирикутний розподільник – накрижник для вуздечки, який розміщувався на лобі бойового коня кельтського воїна. Його вага складає 6,2 г, довжина 35 мм. Розподільник має форму хреста із отворами на кожному кінці, але знахідка має втрату одного кінця хреста (Рис. 5).

Рис. 5. Бронзовий кельтський розподільник для кріплення вуздечки. С. Верешки, 2024 р. (фото С. Кондратюка)

Термін «кельти» з'явився наприкінці VI ст. до н.е. і він з часом стає однозначним до термінів «гали», «галичани», «галати». Кельти воювали і торгували з греками, римлянами та македонцями. Карбування кельтських монет припадає на IV – I ст. до н.е. Зовнішнє їх оформлення нагадувало імітації грецьких та македонських монет (Охріменко, Свенцицький, Склярєнко, Локайчук, 1999, 229–233).

Але на нашій Барській землі не виявлено жодної їхньої монети, а знайдені вище згадувані кельтські бронзові вироби свідчать, що вони перебували в нашій місцевості під час їх міграції на південний схід. Нова знахідка поблизу с. Кошаринець бронзового кільця в листопаді 2024 р. нашоухує на думку, що у той період кельти користувалися бронзовими кільцями-монетами, які нанизували на мотузку і прив'язували до пояса. Лите кільце має вагу 5,26 г, діаметр 24 мм, його товщина зверху складає 2 мм, а внизу та по боках по 4 мм, тобто воно має форму видовженого кола і не могло використовуватися як прикраса для пальця руки (рис. 2.1). Разом із кільцем – монетою було виявлено бронзову нашійну прикрасу у вигляді голови дикої свині чи орла. Вага підвіски становить 5,4 г довжина – 28 мм, ширина – 12 мм. (Рис. 6).

Рис. 6. Бронзове кільце-монета кельтів (VI – II ст. до н. е.). с. Кошаринці Жмеринського (колишнього Барського) району, 2024 р. Бронзова нашійна підвіска у вигляді голови тварини чи птаха. (Фото О. Лотника).

У 2019 р. в районі поселення скіфів-орачів IV – III ст. до н. е. поблизу р. Лядова (яка є однією із приток Дністра) і с. Ялтушків Барського р-ну Вінницької області виявлено об'ємний комплекс скіфських речей: зброя, бронзовий пояс із 32 сегментів, прикраси, ковальські вироби, кінська зброя, прясельця, голки, зливки олова (Бакалець, 2019, с. 10–15). Поблизу Ялтушкова було виявлено 14 бронзових цілих та фрагментів литих вістр для скіфських стріл тригранного втульчастого типу. У знахідці також було присутнє масивне вістря ромбоподібної форми черенкового типу, викуване із заліза (рис. 3.)

Рис. 7. Скіфські залізні та бронзові вістря стріл і їх фрагменти. 7.1. Заготовки олова, бронзові кінське вудило кіммерійського типу та пластинка - вставка скіфського бойового пояса. С. Ялтушків Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

У комплексі були присутні 4 мідних монети Боспорського царства, 1 – Фанагорії, 2 бронзові монети Істрії (рис. 8)

Рис. 8. Мідні монети Боспорського царства, Фанагорії та Істрії.
С. Ялтушків Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

На аверсі мідного тетрахалка Боспорського царства зображена голова безбородого Сатира вліво. На реверсі монети відкарбована ледова голова із розкритою пащею (що свідчить про вплив Мілета) та дві перші букви назви столиці Боспорського царства – Пантікапея – ПА. Вага монети складає 5,7 г, діаметр 19 мм. Стан збереження монети добрий. Монета була відкарбована у 294 – 284 рр. до н.е. (Рис. 5.)

Рис. 9. Пантікапей, тетрахалк, кінець III ст. 9.1. Пантікапей, діхалк, IV ст. до н.е., мідь. С. Ялтушків Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

На аверсі іншої мідної монети – діхалка зображений безбородий Сатир вправо. На реверсі на все поле монети розміщений грифон з головою лева, який іде по колоску вліво, а в пащі тримає дротик. Вага монети становить 2,67 г, діаметр – 16 мм. Стан збереження монети добрий. Монета відкарбована у 314–310 рр. до н.е. (Рис.9.1). На аверсі третьої монети Пантікапею – тетрахалка відкарбована голова безбородого Сатира у вінку вліво з надкарбуванням «12-ти променевої зірки». На реверсі прослідковується зображення лева вліво, внизу осетр. Вага монети складає 6,69 г, діаметр 21 мм. (рис. 10).

Рис. 10. Мідна монета Пантікапею - тетрахалк. 285-284 р. до н.е.
С. Ялтушків Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

На мідній монеті Фанагорії, яка входила в склад Боспорського царства зображений лук, з другого боку комаха (чи бджола) – герб міста. Її вага складає 2,6 г, діаметр – 14 мм (Рис. 11)

Рис. 11. Фанагорія – місто-держава, яка входила в склад Боспорського царства, тетрахалк, III ст. до н.е., мідь. Рис.11.1. Істрія, соляне колесо, VI –IV ст. до н.е., мідь. С. Ялтушків Барський р-н Вінницької області, 2019 р.

Про використання місцевими скіфами-орачами мідних монет західної грецької колонії Істрії на Дунаї свідчить присутність у Ялтушківському скарбі двох бронзових монет із зображенням, з одного боку соляного колеса, а з іншого – початкових букв назви грецького

міста-поліса Істрії – ІСТ. Вага першої монети складає 1,22 г, діаметр – 13 мм, другої – вага 1,01 г, діаметр – 13 мм. Стан збереження монет добрий (Рис.1,1).

Отже, присутність мідних грецьких монет, традиційних видів озброєння, знарядь праці та предметів побуту на поселенні скіфів-орачів поблизу с. Ялтушків Барського району засвідчують про досить тривалі, тісні економічні, грошові та ментальні зв'язки скіфів-орачів Лісостепу з скіфами-кочівниками степових районів та грецькими містами Північного Причорномор'я, Криму та Придунав'я (Бакалець, 2021, 15).

У 2020 р. в Барському районі, поблизу р. Рів (точне місце знахідки не відоме) виявлено скарб із 30 срібних та лемісних римських денаріїв II – початку III ст. н. е. імператорів: Траяна (3), Адріана (5), Антоніна Пія (4), Марка Аврелія (5), Луція Вера (2), Коммода (3), Фаустини Старшої (2), Фаустини Молодшої (2), Юлії Домни (1 з пробитим отвором), Кріспіни (1), Луцілли (1), 2 затертих денарії, антонініан Філіпа I Араба та бронзовий зливочок у формі дельфінчика – монети кінця VI – IV ст. до н.е. грецького міста-держави Ольвії (Шуст, 2007, 26). Вага дельфінчика складає близько 3,2 г, довжина – 24 мм, ширина – 8 мм, стан збереження добрий (Рис. 12).

Рис. 12. Бронзовий дельфінчик Ольвії VI –IV ст. до н.е.

У 2023 р. поблизу безіменної річечки, яка впадає до р. Рів, в районі с. Попівка виявлено ще одного мідного «дельфіна» Ольвії VI –IV ст. до н.е. Вага монети складає 3,18 г, довжина 23 мм, ширина – 8 мм (рис. 13).

Рис. 13. Мідний «дельфін» Ольвії VI – V ст. до н.е. с.Попівка Жмеринського р-ну, 2023 р.

Знахідки бронзових дельфінчиків на територію Барського краю яскраво свідчать про проникнення ольвійських монет водним шляхом по Південному Бугу та його притоках на Захід, про використання їх жителями Побужжя і в пізніші часи – в добу Римської імперії представниками черняхівської культури III – поч. V ст. н. е. Їх могли принести під час походів на Північне Причорномор'я, Дакію і Фракію місцеві слов'яни, готи і кельти.

У останні роки на території Барського краю почастішали знахідки македонських золотих та срібних монет кінця IV ст. н. е. та їх підробок чи оригіналів із гето-дакійськими надкарбуваннями. Так, у 2019 р. на полі за 0,5 км на схід від 4 скіфських поховальних курганів IV ст. н. е., які знаходяться на ґрунтовому шляху між с. Комарівці Барського району та с. Волковинцями Деражнянського району Хмельницької області, виявлено золоту монету македонського царя Філіпа II (359–336 рр. до н.е.). На аверсі монети зображено голову Аполлона вправо, а на реверсі – тризуб та легенда по обидва його боки – «ΦΙΛΙΠΠΟΥ». Золоті статери, яких прозвали «філіппіками» карбувалися, на думку професора В. Орлика, вагою 8,55 г і діаметром 21 мм, а ця знахідка містить 1/8 золотого статера і складає 1,07 г (Бакалець, 2021, 15–16). (Рис.14).

Рис. 14. Македонія, Філіп II Македонський (359– 336 р. до н.е.), 1/8 золотого статера, с. Комарівці Барський р-н, 2019 р.

У листопаді 2024 р. в лісу, поблизу с. Войнашівка (ст. Бар) Жмеринського району виявлено унікальний скарб (загублений гаманець), який складається із 14 срібних тетрадрахм Філіпа II Македонського (359– 336 р. до н.е.) вагою 13,5 г, діаметром 25 мм та 13 гето-дакійських підробок цього царя загальною масою 182,7 г. На монеті Філіпа на аверсі зображений Аполлон вправо, на реверсі – вершник на баскому коні вправо. Монета сильно потерта через тривале перебування у грошовому обігу (Рис.15).

Рис. 15. Македонія, Філіп II Македонський (359-336 р. до н.е.), срібна тетрадрахма. с. Войнашівка Барський р-н, листопад 2024 р.

На дакійських підробках македонських тетрадрахм зображення різні та примітивні, сильно деформовані. Частина з них карбувалися на македонських стертих монетах заново примітивними штемпелями, або виливалися у формах. На 11 монетах Войнашівської знахідки наявні надкарбування у вигляді однієї чи двох заглиблених у середину монети рисок – карбів. Зважування показало, що кожна монета має різну вагу: 1 – 13 г; 2 – 13,5 г; 3 – 13,0 г; 4 – 12,8 г; 5 – 11,8 г; 6 – 13,5 г; 7 – 13,1; 8 – 12 г; 9 – 13,2 г; 10 – 13,4 г; 11 – 13,5 г; 12 – 13,5 г; 13 – 13,0 г, 14 – 13,4 г. Середня вага однієї тетрадрахми складає 13,05 г.

Македонські і грецькі тетрадрахми мали вартість 4 драхми і були поширені в країнах античного світу. Вони мали масу 14–15 г і за вартістю дорівнювали 3 римським республіканським денаріям IV – III ст. до н.е. (Зварич, Шуст, 1998, 362).

Метрологічно дакійські монети по вазі і розмірах відповідають метричним нормам македонських тетрадрахм (Дорофієва, Н., Комаринська, З., 2000, 17–18).

Вони свідчать про наявність грошового обігу у цих племен, які жили в межиріччях Дністра, Пруту і Дунаю (сучасні території Молдавії та Румунії). Цей загублений гаманець міг потрапити на нашу територію під час одного із походів даків на лівобережжя Дністра (Рис. 16).

Рис. 16. Загублений гаманець із срібними тетрадрахмами (переважно гето-дакійськими імітаціями та надкарбуваннями) монет Філіпа II Македонського (359-336 рр. до н.е.). с. Войнашівка Жмеринського району, листопад 2024 р. (Фото І. Керницького)

До 2019 р. нами було зафіксовано та досліджено 42 невеликі монетно-речові скарби та окремі знахідки римських монет на поселеннях черняхівської культури III – IV ст. н.е. на території Барського району (Бакалець, 2019, с. 10–14). У цих знахідках містилося близько 250 римських монет другої половини I – IV ст. н. е., знайдених у різний час в м. Бар та поблизу 27 сіл Барського (теперішнього Жмеринського) району. Переважно – це срібні денарії, білонні антонініани, мідні аси та фоліси, рідше золоті ауреуси 30 римських імператорів (Скоморович, І., Реверчук, С., Малик, Я., 2007, 45).

Протягом 2012 – 2024 рр. в урочищі «Золотий ключ» поблизу с. Миток виявлено 6 монетно-речових скарби, по 5 знахідок монет і пластики припадають на м. Бар (1996 р., 1999 р., 2013 р., 2020 р., 2023 р.), 4 – Гармаки (1998 р., 2016 р., 2019 р., 2020 р.), Васютинці (2017 р., 2019 р., 2020 р., 2023 р.), 3 – Кузьминці (2012 р., 2013 р., 2017 р.), Іванівці (2013 р., 2019 р., 2023 р.), Кошаринці (2019 р., 2020 р., 2023 р.), 2 – Бригідівка (2011 р., 2016 р.), Буцні (2012 р., 2013 р.), Міжплісся (2017 р., 2021 р.), Ульянівка (2016 р., 2019 р.), Попівці (2015 р., 2023 р.), Гайове (2017 р., 2020 р.), Лука Барська (2018 р., 2024 р.), по 1 знахідці зафіксовано поблизу сіл Глинянка (2017 р.), Мар'янівка (2017 р.), Войнашівка (2019 р.), Ялтушків (2013 р.), Верхівка (2012 р.), Гулі (2014 р.), Мартинівка (2016 р.), Лядова (2018 р.), Балки (2015 р.), Матійків (2018 р.), Терешки (2019 р.), Пляцина (2019 р.), Маньківці (2020 р.), Попівці (2023 р.). На кінець 2024 р.

.....
топографія знахідок римських монет і пластики в Барському краї збільшилася до 57 (Бакалець, 2024 а).

У вересні 2020 р. на території Барського району у розбитому глечикі виявлено найбільший скарб, який складався із 2600 срібних римських денаріїв I – III ст. н.е. загальною вагою близько 6,5 кг. У комплексі присутні денарії від імператора Тіта (79–81) до Каракалли (211–217). Близько 50% монет скарбу припадає на тезаврації імператорів Траяна (98–117), Адріана (98–117), Антоніна Пія (138–161), Марка Аврелія (161–180), Коммода (180–196), Фаустини Старшої, Фаустини Молодшої. Період накопичення монет скарбу становить 138 років. Стан збереження монет добрий і задовільний, частина монет потерті через тривале перебування у грошовому обігу (Рис. 17).

Рис. 17. Частина знайденого скарбу римських срібних денаріїв I – III ст. н. е. Барський р-н Вінницької області, 2020 р.

У жовтні 2020 р. на північний захід від міста Бар, на полі, вздовж лівого берега річечки Горпинки виявлено 23 срібних римських денарії II ст. н.е.: Адріана (117–138) – 4, Антоніна Пія (138–161) – 5 (з них 1 лемісний Антоніна Пія з пробитим отвором), Фаустини Старшої – 2, Марка Аврелія (138–161) – 4, Фаустини Молодшої – 3, Луція Вера (161–168) – 1, Коммода (180–196) – 2, Луцілли – 1; антонініан середини III ст. Філіппа Араба (244 –249). Поряд із монетами на полі було виявлено: золоту брошку овальної форми з червоним каменем, надламаний залізний ніж, срібну заготовку вагою 85,7 г. У 2023 р. на тому ж поселенні було виявлено залізну і 2 бронзові фібули, кільце, 1/2 срібного денарії Марка Аврелія (138–161) вагою 1,62 г та золотий ауреус імператора Коммода (180–196) вагою 6,3 г, діаметром 30 мм з пробитим отвором – дукач.). На аверсі ауреуса відкарбовано бюст Коммода вправо, круговий напис латинською мовою: COMMODUS TOVIGYSAVG. На реверсі у центрі монети зображена богиня з рогом достатку у лівій руці, із птахом – у правій. По колу наявний напис: «COSS III...» (Бакалець, 2023, 175)(Рис. 18).

Рис.18. Золотий ауреус Коммода (180–196). м. Бар, 2023 р.

Восени біля с. Біличин та Шершні Жмеринського (колишнього Барського району) виявлено два монетно-речових скарби періоду черняхівської культури початку III – IV ст. н. е. У біличинському комплексі наявні 5 бронзових і залізних фібул, 2 бронзові пряжки, проколка, накладка та зливки бронзи.

У скарбі присутні 8 римських монет: 1 мідна, 1 латунна і 6 срібних II ст. н.е. імператорів: Адріана (117–138), Антоніна Пія (138–161), Фаустини Старшої – дружини Антоніна Пія, Коммода (180–196), Кріспіни – дружини Коммода.

Восени 2024 р. поблизу с. Шершні, на правому березі р. Рів, виявлено монетно-речовий комплекс, до якого входять 5 предметів бронзової пластики: 2 фібули, закладка, перстень, пряжка; 9 денаріїв: Веспасіана, Антоніна Пія, Фаустини Молодшої, Коммода (3), Луцілли, Кріспіни, Септимія Севера; 6 бронзових і мідних римських монет I–III ст. (Бакалець, 2024 б).(Рис. 19).

Рис. 19. Бронзові, мідні, латунні римські монети I–IV ст. н.е. із черняхівських поселень поблизу с. Шершні та с. Біличина Жмеринського (колишнього Барського району), 2024 рр.

Висновки. Проаналізувавши якісний та кількісний склад монетно-речових скарбів та окремих знахідок грецьких, македонських, дакійських, кельтських та римських монет IV ст. до н.е. – IV ст. н.е., виявлених в останнє десятиріччя на теренах Барської землі Поділля, можна зробити висновок, що вони є важливими історичними свідками торгово-грошових відносин місцевого дослов'янського та ранньослов'янського населення краю із жителями Скіфії, Дакії, Македонії, східних провінцій Римської імперії. Розвідка довела, що наявність мідних монет грецьких міст-держав: Пантікалею, Фанагорії, Істрії, Ольвії у поселенні скіфів-орачів поблизу селища Ялтушків та інших населених пунктів Жмеринського (колишнього Барського) району, а також знарядь праці, прикрас, озброєння, кінської зброї, бронзового пояса, свідчать про тривалі економічні зв'язки місцевих скіфів-орачів з скіфами–кочівниками та грецькими містами-полісами, про можливі водні та сухопутні шляхи проникнення грецької монети на територію лісостепової Скіфії. Нова знахідка у 2024 р. комплексу срібних монет гето-дакійської імітації тетрадрахм Філіпа II Македонського (359–336 рр. до н.е.) у лісі, поблизу ст. Бар, дає нам нові свідчення про економічні зв'язки чи боротьбу місцевого населення із південними сусідами – даками. Присутній у 57 монетно-речових знахідках Барського краю монетний та археологічний матеріал, виявлений поблизу м. Бар та 30 навколишніх сіл, яскраво підтверджує велику густоту заселення досліджуваної території слов'янськими та готськими племенами черняхівської та вельбарської культур (III – початку V ст. н.е.), доводить про стійкі торгово-грошові зв'язки місцевого населення із східними та південними провінціями Римської імперії.

Подяка. Висловлюю щире вдячність директору Барського історичного музею Гаєвській Н. А., приватним колекціонерам за сприяння в опрацюванні нумізматичних та археологічних джерел, усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансово підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бакалець, О.** (2019). Знахідки римських монет на поселеннях черняхівської культури III-IV ст. на території Барського району Вінницької області (за матеріалами фондів Барського районного музею та приватних колекцій). *Нумізматика і фалеристика*, 3, 10–15.
- Бакалець, О.** (2024а). Знахідки римських монет і пластики на поселеннях черняхівської культури на теренах Барського краю у 2020-2024 рр. *Збірник матеріалів XXXVI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції*. (8 листопада 2024., м. Вінниця).
- Бакалець, О.** (2021). Нові монетно-речові знахідки IV ст. до н.е. на землях Правобережного лісостепу. *Нумізматика і фалеристика*, 3, 15–16.
- Бакалець, О.** (2023). Нові знахідки пам'яток черняхівської культури в місті Бар Вінницької області. *Матеріали XVII Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. м. Хмельницький, 22 вересня 2023 р.* / редколегія Ю.В. Телячий та ін. Хмельницький: ХКТЕІ, відділ наукової роботи, 175.
- Бакалець, О.** (2024б). Нові знахідки римських монет на об'єктах черняхівської культури на території Барського краю. *Доповідь на міжнародній нумізматичній конференції «Другі Аннохінські читання»*. (14 листопада 2024 р., м. Меджибіж-Варшава).
- Бакалець, О., Шапринський, В., Мельник, В., Лесько, О.** (2022). Римська монета на теренах Поділля: історико-краєзнавче дослідження. Київ, 290.
- Дорофієва, Н., Комаринська, З.** (2000). 3 історії грошей України. Київ-Львів, 17–19.

- Зварич, В., Шуст, Р. (1998). Нумізматика. Довідник. Тернопіль-Львів «Тернопіль», 362, 399.
- Охріменко Г., Свенцицький В., Скляренко Н., Локайчук С. Кельтські монети на Волині та Поділлі. 1999, 229–233.
- Скоморович, І., Реверчук, С., Малик, Я. (2007). Історія грошей і банківництва: Підручник. Київ: Атіка, 42–45
- Шуст, Р. (2007). Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Київ: Знання, 371.

References:

- Bakalets, O. (2019). Discoveries of Roman coins in Chernyakhiv culture settlements in the Bars region of Vinnytsia Oblast (based on materials from Bar Regional Museum and private collections). *Numismatics and Phaleristics*, 3, pp. 10–15. [in Ukrainian].
- Bakalets, O. (2021). New coin and artifact finds from the 4th century BCE in the Right-Bank Forest-Steppe region. *Numismatics and Phaleristics*, 3, pp. 15–16. [in Ukrainian].
- Bakalets, O. (2023). New discoveries of Chernyakhiv culture artifacts in Bar, Vinnytsia Oblast. *Proceedings of the XVIIth Podillya Historical and Local History Conference* (September 22, 2023, Khmelnytskyi). Editorial board: Y. Teliachy and others. Khmelnytskyi: HCTEI, Department of Scientific Research, p. 175. [in Ukrainian].
- Bakalets, O. (2024a). Discoveries of Roman coins and artifacts in Chernyakhiv culture settlements in the Bars region, 2020–2024. *Proceedings of the XXXVIth Vinnytsia National Historical and Local History Conference* (November 8, 2024, Vinnytsia). [in Ukrainian].
- Bakalets, O. (2024b). New finds of Roman coins at Chernyakhiv culture sites in the Bars region. *Report at the Second Annokhin Readings Numismatic Conference* (November 14, 2024, Medzhybizh–Warsaw). [in Ukrainian].
- Bakalets, O., Shaprynskyi, V., Melnyk, V., Lesko, O. (2022). *Roman Coinage in Podillya: A Historical and Local History Study*. Kyiv, 290 pp. [in Ukrainian].
- Dorofieieva, N., Komarynska, Z. (2000). *From the History of Money in Ukraine*. Kyiv-Lviv, pp. 17–19. [in Ukrainian].
- Shust, R. (2007). *Numismatics: The History of Currency Circulation and Coinage in Ukraine*. Kyiv: Znannia, 371 pp. [in Ukrainian].
- Skomorovych, I., Revrchuk, S., Malyk, Y. *The History of Money and Banking: A Textbook*. Kyiv: Atika, pp. 42–45. [in Ukrainian].
- Zvarych, V., Shust, R. (1998). *Numismatics. A Reference Book*. Ternopil-Lviv: Ternopil, pp. 114, 362, 399. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 08.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 15.11.2024